

Prof. dr hab. Zdzisław Pietrzyk
Instytut Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa
Wydział Zarządzania i Komunikacji Społecznej
Biblioteka Jagiellońska
Uniwersytet Jagielloński

Kraków 2015-07-20

Recenzja rozprawy doktorskiej
**mgr Ireny Gruchały, *Lwowski księgozbiór Heleny Dąbczańskiej
(1863-1956) jako wyraz kultury książki epoki***

Dzieje bibliotek stanowią od lat przedmiot badań, ponieważ są odbiciem stanu umysłowo-kulturalno-politycznego społeczeństwa od czasów kiedy rozpoczęto gromadzić wiedzę ludzką w zbiorach zwanych bibliotekami, bez względu na nośnik na jakim wiedzę utrwalano. Badania nad księgozbiorami jakie prowadzono koncentrowały się na dużych instytucjonalnych bibliotekach, na księgozbiorach wybitnych twórców, polityków i innych wybitnych postaciach życia społecznego. Omawiana rozprawa to wszechstronny opis biblioteki osoby – Heleny Dąbczańskiej, która obecnie jest w zasadzie całkowicie zapomniana, poza niewielkim kręgiem bibliofilów i kolekcjonerów związanych ze Lwowem, krakowską Akademią Sztuk Pięknych i krakowskim Muzeum Narodowym. Autorka dysertacji wskazała, że w ostatnich latach trwa intensywniejsze badanie księgozbiorów prywatnych, które należały do osób mniej znanych. Cytując B. Bieńkowską, że księgozbiór taki „może być mimo swej przeciętności – a czasem właśnie dzięki niej – ważnym składnikiem ogólnego pejzażu kulturalnego, brakującym fragmentem źródeł zbiorowych” wskazała dlaczego zajęła się właśnie dziejami biblioteki H. Dąbczańskiej. Mgr I. Gruchała nad biblioteką H. Dąbczańskiej - jak wskazują jej wcześniejsze prace - pracuje od kilkunastu lat co dało wyśmienity rezultat w postaci wszechstronnego opracowaniu tego zbioru.

Autorka recenzowanej rozprawy skonstruowała ją bardzo klasycznie. We wstępie uzasadniła wybór tematu oraz scharakteryzowała metody badawcze jakie

zastosowała w swej rozprawie. Pierwszym rozdziałem jest rozprawka metodologiczna dotycząca badania księgozbiorów, by w drugim rozdziale przybliżyć sylwetkę kolekcjonerki. W następnym rozdziale autorka przedstawiła dzieje biblioteki, sposoby gromadzenia przez H. Dąbczańską, opracowanie księgozbioru oraz jego udostępnianie co nie było regułą jeśli chodzi o biblioteki prywatne. Dwa kolejne rozdziały czyli czwarty i piąty to analiza formalna i omówienie księgozbioru i jego zawartości. Do rozprawy dołączone są aneksy w tym spis książek z biblioteki Rabczańskiej zawierający prawie 6 tysięcy opisów.

Podstawową tezą rozprawy jest założenie, „że księgozbiorowi Dąbczańskiej z okresu niewoli narodowej nadały kształt zainteresowania właścicielki oraz kultura epoki”. Autorka rozprawy wyjaśniła następnie co rozumie przez kulturę książki i jakie elementy w związku z tym pojęciem należy wziąć pod uwagę badając księgozbiór H. Dąbczańskiej. Wskazała, że w swoich badaniach zajęła się samym zbiorem a więc jego strukturą, oprawami introligatorskimi, proveniencją ale także kulturą epoki, w tym jak idee modne lub popularne w okresie kolekcjonerstwa H. Dąbczańskiej wpłynęły na dobór jej księgozbioru. Jedną z tez, które mgr I. Gruchała zamierzała zbadać to przedstawienie jak na tle ówczesnej epoki wyglądało gromadzenie, udostępnianie oraz przechowywanie prywatnej biblioteki w porównaniu z innymi porównywalnymi zbiorami bibliotecznymi. We *Wstępie* autorka opisała swoją metodę zestawienia zachowanego księgozbioru H. Dąbczańskiej w formie bazy danych co zdecydowanie ułatwiło posługiwanie się danymi dotyczącymi kilkutyśięcznego zbioru jaki zachował się w Bibliotece Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie.

Rozdział pierwszy jest niezwykle wartościowym podsumowaniem stanu badań nad dziejami bibliotek w Polsce. W rozdziale tym zajęła się niedocenianymi sprawami metodologicznymi w badaniach nad książką i bibliotekami. Wskazała na metody badań i ich rozwój. Ostatecznie do swojej pracy nie wybrała - i słusznie - jednej z nich a korzystała z wielu metod w zależności od opracowywanego materiału i potrzeb. Wskazała na modele badań i opisała modele badań nad księgozbiorem w zależności do rodzaju źródła, którym dysponuje badacz. Mgr I. Gruchała omawiając modele źródłowe wskazała, że do pełni wyników badawczych możemy się zbliżyć wykorzystując wszystkie dostępne metody jakimi badacz dysponuje. Przy metodzie proveniencyjnej zabrakło mi odniesienia do nowych metod badawczych związanych z użyciem nowoczesnych technologii służących do odczytywania zamazanych i trudno czytelnych ze względów technicznych rękopiśmiennych zapisów (wyblakły

atrament, zatarte od użytkowania litery itp.), które zaczynają wchodzić do użytku. Metody te pozwalają bowiem na czytanie palimpsestów, ale także i tych zapisów proweniencyjnych, których okiem uzbrojonym w lupę czy lampę na podczerwień nie jesteśmy w stanie odczytać.

Oceniając wykorzystanie literatury przedmiotu przez mgr I. Gruchałę, należy podkreślić, że w aspekcie jakościowym należy podkreślić walor aktualności cytowanych pozycji. Literatura przedmiotu przedstawiona przez autorkę jest niezwykle obszerna i nie jest to jak w niektórych pracach dodawanie pozycji bibliograficznych „na siłę”, ale dokumentowanie niezwykle rozległej kwerendy dotyczącej różnorodnych aspektów wiedzy, które reprezentowane są w bibliotece H. Dąbczańskiej. Zakres opracowania dotyczący biblioteki H. Rabczańskiej jest tak szeroki, że zawsze można do bibliografii dodać pewne uzupełnienia w szczegółowych zagadnieniach tak m.in. dotyczące ekslibrisów¹, opraw². Natomiast przy omawianiu zasobu biblioteki H. Dąbczańskiej szczególnie katalogów księgarskich i pozycji drukowanych w XVIII w. zabrakło mi przywołania gruntownego opracowania o reklamie w XVIII w. wydawnictw w opracowaniu S. Grzeszczuka i D. Hombek³.

Z obowiązku recenzenta w rozdziale tym chciałbym zwrócić uwagę na drobiazgi, które są bardziej korektorskimi niż merytorycznymi uchybieniami, a przed drukiem rozprawy powinny być sprostowane. Zawsze będę się upominał by wyraziście wskazywać sprawców zniszczenia bibliotek w Polsce w czasie II wojny światowej a szczególnie po upadku Powstania Warszawskiego, że zrobili to Niemcy, ponieważ ustęp „zniszczono po powstaniu warszawskim w 1944 r.” (s. 37) nie wskazuje kto i z jaką intencją tego dokonał. Pewnym brakiem, który wystąpił przy omawianiu stanu badań jest wymienienie autorów zajmujących się tą tematyką bez wskazania odnośników bibliograficznych (s. 17, 20) do ich prac. Odwołując się do pracy L. Hajdukiewicza o bibliotece Macieja z Miechowa, trafniej Miechowitę nazwać wybitnym medykiem, historykiem niż astrologiem (s. 39). Rozdział metodologiczny wskazuje na wyśmienite posługiwanie się przez mgr I. Gruchałę dostępną literaturą przedmiotu a rozdział ten jest sam w sobie rozprawką metodologiczną dotyczącą dziejów bibliotek i książki. Największą uwagę autorka zwróciła na badania związane

¹ M. Cubrzyńska-Leonarczyk, *Polskie superekslibrisy XVI-XVIII. Centuria druga*, Warszawa 2001; *Księgozbiór wielkopolskiego magnata. Andrzej Opaliński (1540-1593)* pod red. A. Wagnera, Poznań 2011.

² J. Storm van Leeuwen, *The Golden Age of Bookbindings in Cracow 1400-1600*, Kraków 2011.

³ *Książka polska w ogłoszeniach prasowych XVIII wieku, źródła t. 1-5*, Wrocław, Kraków 1989-2005

z księgozbiorami prywatnymi co jest uzasadnione przedmiotem jej badań. Autorka dotknęła problemu, który w dotychczasowej literaturze przedmiotu związanego z dziejami książki i bibliotek jest słabo dotychczas spenetrowany to zasoby kancelarii notarialnych z XIX i XX wieku jako źródła, w których znajdują się spisy bibliotek z natury przy czynnościach prawnych najczęściej po śmierci właściciel dóbr.

Helena Dąbczańska to osoba, jak już wspomniałem, której postać po blisko 60 latach od jej śmierci zatarła się w pamięci potomnych. Rozdział dotyczący jej biografii jest pierwszym pełniejszym opracowaniem o jej losach. Autorka rozprawy biografii i aktywność H. Dąbczańskiej przedstawiła na tle atmosfery kulturalno-naukowej Lwowa na przełomie XIX i XX wieku. Pasja kolekcjonerska H. Dąbczańskiej została wyjaśniona na podstawie źródeł historycznych oraz analizy jej księgozbioru. Biografia H. Dąbczańskiej szczególnie z jej lwowskiego okresu życia to panorama lwowskiego świata kultury i nauki, kiedy to Lwów stał się jednym z centrum polskiego życia naukowo-kulturalno–narodowego. W biografii H. Dąbczańskiej słabiej zarysowany jest jej związek małżeński (nie znalazłem daty zawarcia małżeństwa) oraz dzieje z okresu międzywojennego czyli jej krakowskiego etapu życia. Musimy tu jednak pamiętać, że celem rozprawy nie było zbadanie dziejów życia H. Dąbczańskiej ale jej księgozbioru na tle epoki w jakiej żyła i oddawała się pasji kolekcjonerskiej. Z biografii H. Dąbczańskiej dowiadujemy się o wspieraniu przez nią licznych instytucji kultury, a darowizna na rzecz Muzeum Narodowego w Krakowie – która ja się okazało – nie została w pełni zagospodarowana zgodnie z jej intencją stanowi przykład patriotycznej i niecodziennej postawy kolekcjonerki, która była wówczas w sile wieku i u szczytu swoich możliwości życiowych.

Rozdział trzeci został skonstruowany z wielkim wyczuciem i wiedzą bibliotekarską. Autorka wskazała bowiem na źródła pozyskiwania zasobu przez Dąbczańską uwzględniając wszystkie sposoby gromadzenia zbiorów. Mamy zatem omówienie dziedziczenia zbiorów, kupowania, pozyskiwania darów ale także to co kolekcjonerzy z upodobaniem stosują czyli wymiana. W pozyskiwaniu zbiorów do swoich kolekcji H. Dąbczańska jawi się nam jako niezwykle energiczna, zapobiegliwa i przede wszystkim osoba o wielkiej wiedzy w zakresie muzealnictwa i bibliotekoznawstwa osoba. Mgr I. Gruchała znakomicie pokazała, wykorzystując tu wiele metod pracy, jak zbiory były gromadzone przez H. Dąbczańską, wykorzystując zarówno zgromadzone książki jak i źródła przede wszystkim rękopiśmienne. W rozprawie dowiadujemy się nie tylko o sposobach pozyskiwania zbiorów, ale

poznajemy plejadę lwowskich i nie tylko lwowskich antykwariuszy i księgarzy. Dzięki rozprawie I. Gruchały jesteśmy wprowadzeni w świat handlu książką, który zaczyna zanikać. Dodatkowym walorem rozprawy związanym z tym rozdziałem jest przeprowadzenie przez autorkę dysertacji badań proveniencyjnych nad wcześniejszymi właścicielami książek oraz ustalanie, które z książek trafiały następnie bezpośrednio do H. Dąbczańskiej, a które w następnej kolejności przechodząc przez ręce kolejnych właścicieli. Autorce rozprawy na podstawie znanego katalogu biblioteki H. Dąbczańskiej oraz zachowanych fotografii jej domu z okresu przed I wojną światową udało się odtworzyć topograficznie miejsce książek w omawianej bibliotece. Jest to stosunkowo rzadko przez badaczy podejmowany temat, ze względu na brak odpowiednich źródeł. Omawiając bibliotekę lwowskiej kolekcjonerki mgr I. Gruchała wskazała na pełne zaangażowanie H. Dąbczańskiej w utrzymanie posiadanej biblioteki. Dąbczańska nie należała do najzamożniejszych osób jednak utrzymywała bibliotekarza, który dbał o stan biblioteki oraz prowadził jej opracowanie. H. Dąbczańska duże środki przeznaczala na oprawę swojego księgozbioru. Przy omawianiu opraw książek sporządzanych dla H. Dąbczańskiej autorka rozprawy scharakteryzowała i przedstawiła stan introligatorstwa we Lwowie na przełomie XIX i XX w. Ze środowiska lwowskich introligatorów rekrutowali się ówcześni najwybitniejsi mistrzowie oprawy książkowej.

Autorka rozprawy dokonując analizy formalnej zachowanej biblioteki H. Dąbczańskiej dokonała podziału jej zasobu według kryterium chronologicznego powstawania biblioteki, co uważam za słuszny podział, dzięki któremu można scharakteryzować opisywany księgozbiór. Wśród zachowanych w bibliotece H. Dąbczańskiej druków brak jest inkunabułów, które jak ona sama kolekcjonerka pisała były przed 1906 r. w jej bibliotece. Niestety nic obecnie o nich nie wiadomo i autorka rozprawy nie dotarła do bliższych informacji o tym niewielkim zapewne ale jakże cennym fragmentem biblioteki Dąbczańskiej. Na podstawie dostępnych źródeł dotyczących biblioteki Dąbczańskiej byłoby zapewne możliwe wskazanie chociaż kilku inkunabułów, które były w zasobach biblioteki H. Dąbczańskiej. Właścicielka kolekcji zdawała sobie sprawę, że wśród jej gości i czytelników jej księgozbioru znajdują się osoby nieuczciwe - nawet zapisała, że jeden z jej znajomych po prostu książkę ukradł.

Charakterystykę księgozbioru pod względem tematyki zasobu autorka przeprowadziła wzorując się na innych pracach o dziejach bibliotek. Zastosowała

schemat, który jest wzorowany na Uniwersalnej Klasyfikacji Dziesiątej. Schemat ten ma wiele zalet, ale nie można na jego podstawie zaszeregować wszystkich pozycji do jednej kategorii o czym autorka rozprawy słusznie zauważyła. W niektórych z głównych klas w przyjętym schemacie na końcu ich omawiania stosowała dla trudno dających się zaklasyfikować pozycji kategorię „Inne” co umożliwiało omówienie ciekawych a nie mieszczących się w schematach pozycji. W dziale „Historia. Archeologia” trudno zgodzić się z następującymi dwoma kategoriami następującymi po „Historii Polski” a więc: „Historia innych krajów” i „Historia powszechna”. Stanowią one w nauce historycznej jedną kategorię – Historia powszechna. Czytając omówienie poszczególnych kategorii zbiorów bibliotecznych H. Dąbczańskiej z satysfakcją znajdujemy niezwykle trafne, z wielkim znawstwem i wiedzą przedstawione pozycje. Autorka rozprawy wykazała się w rozdziale tym niezwykle szeroką wiedzą ale także w zdecydowanej większości trafnym doborem literatury wspierającej jej uwagi. W całej rozprawie mgr Ireny Gruchały jest obecna teza, którą założyła przy realizacji badań nad biblioteką H. Dąbczańskiej, czyli tło kulturalne, naukowe, społeczne epoki w jakiej kolekcjonerka gromadziła swój księgozbiór.

Rozprawa została przygotowana bardzo starannie pod względem językowym i technicznym. W tekście zdarzają się wyjątkowo tzw. literówki. Z potknięć, które można by zaliczyć do merytorycznych, a które należałoby poprawić przed opublikowaniem drukiem rozprawy to: s. 295 w zdaniu „W okresie reformacji powstały kazania Jakuba Wujka...” należałoby do słowa reformacji dodać katolickiej lub zmienić na kontrreformacji; na s. 118 – skrót myślowy – chodzi mi o obóz w Starobielsku, w którym nie bezpośrednio po kapitulacji Lwowa zatrzymano żołnierzy; s. 189 po liczbie 3500 nie należy w tym przypadku używać skrótu tys. ponieważ wskazuje to, że biblioteka Gawalewicza liczyła trzy i pół miliona tomów.; Przy cytowaniu autorów, co do których zastosowano transkrypcje ich nazwisk autorka niekonsekwentnie pisze np.: Wereszczagin – Verešagin.

Reasumując uwagi dotyczące rozprawy doktorskiej mgr Ireny Gruchały *Lwowski księgozbiór Heleny Dąbczańskiej (1863-1956) jako wyraz kultury książki epoki* uważam, że dysertacja ta jest bardzo cennym wkładem do dziejów książki i bibliotek oraz kultury polskiej na przełomie XIX i XX wieku. W moim przekonaniu dysertacja doktorska Ireny Gruchały odświeża nam tak mało obecnie znaną postać jaką była bibliofilka i kolekcjonerka Helena Dąbczańska, a jakże ważną w dziejach polskiej kultury. Dysertacja doktorska Ireny Gruchały stanowi bardzo dojrzałą

rozprawę, którą powinno się jak najszybciej opublikować drukiem. Rozprawa mgr Ireny Gruchały *Lwowski księgozbiór Heleny Dąbczańskiej (1863-1956) jako wyraz kultury książki epoki* zasługuje na wyróżnienie.

Rozprawa doktorska mgr Ireny Gruchały w moim przekonaniu spełnia warunki stawiane dysertacjom doktorskim. Wnoszę o dopuszczenie magister Ireny Gruchały do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Zdzisław Pietnyś